

LÁNC, LÁNC, HÁLÓ-LÁNC...
– **Mű és valóság viszonyáról**
Madách Imre, Karinthy Frigyes és Ottlik
Géza írói világában

„[H]a a lánc megvan bennem, akármelyik szemét fogom meg, mindig az egész lánc megmozdul.”¹

Barabási Albert-László szerint² a hálózatok természetének feltárását nagy valószínűséggel megelőlegezte és segítette Karinthy Frigyes *Minden másképpen van* című, 1929-ben megjelent kötetének egyik írása: a *Láncszemek*³. Meglátásom szerint nemcsak a *Láncszemek*, hanem a legtöbb Karinthy-mű, vagyis Karinthy egész életműve, egyénisége rejt magában valamiféle hálózatosságra utaló nyomokat. Ez persze nem valamiféle misztikus titok, hanem feltárható, megközelíthető, elemezhető. Sőt: *előzmény-láncszemekkel* és *folytatás-láncszemekkel* is bővíthető.

Írásomban Madách Imre, Karinthy Frigyes és Ottlik Géza írói-költői világának néhány feltűnő hasonlóságára – alkotásaik tartalmi-logikai elemei közötti párhuzamokra, közös toposzaikra – szeretném felhívni a figyelmet. Teszem ezt – bízva abban –, hogy az említett szerzők írásaiban megbúvó hasonlóságok/más-ságok már önmagukban is szükségszerűvé teszik – műveik egymáshoz illeszkedésének következményeként – művészi világuk összeszőttségének kimondását.⁴

¹ Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül*. In: *Karinthy Frigyes Összegyűjtött Művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1977. 283–284. old.

² Barabási Albert-László: *Behálózza. A hálózatok új tudománya*, Magyar Könyvklub, 2003. 42–43. o.

³ Karinthy ezen novellájában olvashatjuk: „Annak bizonyításául, hogy a földgolyó lakossága sokkal közelebb van egymáshoz, mindenféle tekintetben, mint ahogy valaha is volt, próbát ajánlott fel a társaság egyik tagja. Tessék egy akármilyen meghatározható egyént kijelölni a Föld másfél milliárd lakója közül, bármelyik pontján a Földnek – ő fogadást ajánl, hogy *legföljebb öt* más egyénen keresztül, kik közül az egyik *neki személyes ismerőse*, kapcsolatot tud létesíteni az illetővel, csupa közvetlen ismeretség alapon.” In: Karinthy Frigyes: *Minden másképpen van. (Ötvenkét vasárnap)* Akkord Kiadó, 2004. 78. old.

⁴ Előadásomban ebből a túlságosan sokat ígérő vállalkozásból csupán ízelítőt adok: megkísérlem egy készülő nagyobb tanulmány – vagy inkább: *esszéisztikus írás* – vázlatát és egy kiemelt részletét összefogni.

Néhány szokatlan mondat – amelyekről akár azt is mondhatjuk, hogy bizonyos értelemben Karinthy és Ottlik világának *kulcsmondatai* – egymás mellé helyezésével kezdem a párhuzamok feltárását. Ezeket a mondatokat a későbbiekben szövegkörnyezetükben is idézni fogom, mert segítségükkel – úgy hiszem – árnyaltabbá tehetem mondanivalómat. A kulcsmondatok a következők: „Minden megvan.”⁵ „Minden másképpen van.”⁶ „Semmi sincs sehogyan.”⁷

Mintha ugyanazon kérdésre felfűzött válaszvariációk volnának ezek a mondatok. De mi a kérdés? Írásom *háló-szövedékének* alapmondata – *Minden megvan* – valamiféle teljességre, rendre, rendezett világra, Kozmoszra⁸ utal. Az ember örök vágya – minden létező leltárba vételével, elhelyezésével, értelmezésével, a teljes létről való teljes tudás, a mindentudás birtoklása, hogy e tudás alkalmazásával a határolt, korlátok közé szorított ember-lét határtalanná, végtelenné váljék. A térbeli, időbeli, anyagi korlátoktól való függetlenség, vagyis szabadság, a bárhol/bármikor létezés ősrégi álma, a *mindenhatóként*-létezés vágya ez. Az ember csodálatos lehetőségeit már az ókorban megénekelte Szophoklész: „Számptalan csoda van, de az embernél jelesebb csoda nincs.”⁹ Ugyanezt a sort – Heidegger német fordítását használva – a következőképpen is átültették magyarra: „Sok van, mi hátborzongató, ám az embernél nincs semmi hátborzongatóbban otthontalan.”¹⁰ Az emberlét egyszerre nagyszerű és szörnyűsleges,

⁵ Ottlik Géza egyik novellájának és novelláskötetének címe: *Minden megvan*. Magvető, Bp. 1991.

⁶ Karinthy Frigyes egyik – 1929-ben megjelent – kötetének címe, amelyben ötvenkét vasárnapi tárcáját gyűjtötte egybe, s ezért a kötet alcíme: *Ötvenkét vasárnap*. Karinthyra jellemző, hogy ugyanaz a gondolat újra és újra előkerül más-más műfajú és eltérő témájú írásában. Egyik novellájának címeként is megtalálható: *Minden másképp van* – s ez a novella kulcsmondata is egyben. In: Karinthy Frigyes: *Én és Énke*, Móra Könyvkiadó, 1981. 61. o.

⁷ Ottlik Géza: *A hegy lelke*. In: *Minden megvan*, Magvető, Bp. 1991. 52. o.

⁸ Alexander von Humboldt ezt a címet adta nagy munkájának, melyben a világról való ismereteket egységes képpé akarta összefoglalni. Mattias Mattussek így ír róla: „*Alexander von Humboldt, a zseniális világutazó* [...] Elkezdte írni könyvsorozatát, amelyet egyszerűen és fennköltén Kozmosz címen emlegetett. »Az az örült ötletem támadt, hogy az egész anyagi világot, mindazt, amit manapság a világűr térségeiről és Földünk életéről tudunk [...] egyetlen műben foglaljam össze.« Életének utolsó három évtizedében ez az örült ötlet mindvégig foglalkoztatta. Kilencczer tudományos munkát értékelt ki a Kozmosz megírásához. [...] A Kozmosz című munkájában a világegyetem tervrajzát kívánta felvázolni, amelyben a mindenség és az ember szakadatlan kölcsönhatásban áll egymással. Az volt a vágya, hogy számos tudományágban nyújtsa korának a legkiválóbb ismereteit – a geológia tudásanyagát éppúgy uralta, mint a növénytanét, az állattanét, a kozmológiát, az elektromosságtanét, a meteorológiát és az idegfiziológiát. [...] A meteorológia, a vízgazdálkodás, a béke kutatás, az egyetemes könyvtár programja, a világháló és a Panama-csatorna terve is Humboldt elgondolásaira nyúlik vissza. Vagyis manapság ismét frissnek és újnak tetszik Humboldt, a nagy polihisztor, holott a különböző tudományágak szakosodásának előrehaladtával már nem létezik olyan ember, aki a világ összes tudását képes lenne áttekinteni.” Mattussek, M.: *Alexander von Humboldt, a zseniális világutazó*. In: Valóság, 2006. június. <http://valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=543&lap=0> – 23k –

⁹ Szophoklész. *Antigoné* (Első kardal), ford.: Trencsényi-Waldapfel Imre. In: *Szophoklész drámái*. (A világirodalom klasszikusai sorozatban); Európa Könyvkiadó, 75. o.

¹⁰ Szophoklész. *Antigoné* (Első kardal) In: Heidegger, M.: *Bevezetés a metafizikába*, ford.: Vajda Mihály, Matúra Bölcsélet sorozat, Ikon Kiadó, 1995. 75. old.

csodálatos és szenvedéssel teli is. Az ember elhagyta teremtéskor kapott helyét, a civilizáció megrontotta ezt a lényt és világot – fogalmazta Rousseau, s ezt korigálendő, született ajánlása: *Vissza a természethez!* Rousseau nyomán pedig, az ember álláspontjára helyezkedett Kant rögzíthetetlen lényként jellemezte az embert. Ugyancsak Kanttól való a következő, kettős *rácsodálkozást* tartalmazó mondat, amelyben a természet szép rendje mellett az emberben munkáló erkölcsi törvényre, az erkölcsi parancsnak szabadon engedelmeskedni tudó erkölcsi lényre is *rácsodálkozik* a filozófus: „Két dolog van, ami egyre újabb és fokozódó csodálattal és tisztelettel tölt el, minél gyakrabban és kitartóbban gondolkodok rájuk: a csillagos ég fölöttem, s az erkölcsi törvény bennem.”¹¹

Madách Imre – a *poéta philosophus*¹² – munkásságában hasonló *rácsodálkozás* eredményeként tárul fel az emberlét nagyszerűsége/tragédiája. A madáchi mű megszületéséhez járulhatott hozzá – Palágyi Menyhért szerint – a természet rendezett egészként bemutatni szándékozó természettudományos mű is: Humboldt *Kosmos* című munkája. Palágyi Menyhért 1900-ban megjelentetett Madách monográfiájában hívta fel a figyelmet erre a kapcsolat-lehetőségre: „Madách szellemére fölöttébb jellemző, hogy ő az emberiség kérdéseivel nemcsak mélységeiben, hanem minden szélességeiben is szeretett foglalkozni. Főművében végigméri az idők folyamát az emberi nem születésétől annak haláláig. És nemcsak minden időket, hanem minden tereket is bejár képzelete, amint ezt a tragédia színei mutatják. A tér és az idő szélességeiben szemlélni a dolgokat oly vonása Madách szellemének, mely őt rokonnak mutatja a Kosmos szerzőjével, az óriási perspektívákat szerető tudós Humboldttal.”¹³ A friss szakirodalomban Békés Vera vette elő Palágyi említett megjegyzését és gondolta tovább: „Mint-hogy egy teljes Kozmosz (hiszen a kezdetre, végre, múltra, jelenre, jövőre, reménytelenségre és reményre utaló Tragédiában Madách valóban erkölcsi kozmoszt alkotott) – ezért rendkívül sokoldalú módon képes serkenteni a teremtő gondolkodást.”¹⁴

A friss szakirodalomban Palágyi Menyhértnek egy másik gondolatát is újra felfedezték: Nyíri Kristóf a hagyományos tudás; a kommunikációtörténet; a szóbeliség-írásbeliség kultúrájának kutatása során talált rá *az ismerettan tudósá-*

¹¹ Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. (Ford.: Berényi Gábor) Cserépfalvi Kiadó, Bp. 1996. 213. o.

¹² Madách Imrét *poeta philosophus*-ként írta le Bérczy Károly, Palágyi Menyhért, Babits Mihály is. Ld. erről bővebben: Máté Zsuzsanna: *Madách Imre, a poeta philosophus – Tanulmányok az ember tragédiája esztétikumáról*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004. 5. old.

¹³ Palágyi Menyhért: *Madách Imre élete és költészete*. Atheneum Kiadó, Bp. 1900. 283. Idézi Békés Vera: A „konstruktív pesszimizmus” forrásvidéke. In: *A kreativitás mintázatai. Magyar tudósok, magyar intézmények a modernitás kihívásában*. Szerk.: Békés Vera, Áron Kiadó, Bp. 2004. 156. o.

¹⁴ Békés Vera 2004. 166. old.

nak¹⁵ revelációszerű megfogalmazására: „Ahogyan az írás áthidalja az *időt*, úgy hidalja át a távíró és a telefon a *távolságot*.”¹⁶

Palágyi Menyhért bölcséletét átszövi a tér-idő problematika¹⁷. Előadásomban a két szerző által kiemelt Palágyi-gondolatok segítenek annak láttatásában, hogy Madách Imre, Karinthy Frigyes és Ottlik Géza költői-írói *világa* közötti kapcsolatokat érdemes alaposabban is feltárni.

Reláció-lánc: Madách–(Palágyi)¹⁸–Karinthy–Ottlik

Madách terve sikerült, a *Tragédia* betölthette és be is töltötte a megálmodott szerepet: minden lényeges emberi problémára, morális dilemmára találhat választ az olvasó/néző – pontosabban fogalmazva: találhat válaszokat a világhoz, Istenhez, a természethez, a nagy eszmékhez, a többi emberhez – szerelméhez, társaihoz, gyermekéhez, és önmagához is – viszonyuló ember. E műben *minden megvan*, amit a kor embere kérdezni, mondani, válaszolni, remélni képes, s éppen ezért mondható róla, hogy *erkölcsi kozmosz*. Vajon van-e korunkban ilyen mű? Lehet-e egyáltalán ilyen alkotni a ma embere számára? Betöltheti-e egyáltalán könyv, írott szöveg e szerepet ma, a másodlagos szóbeliség *azonnaliságában*, hálózatos mobilvilágunkban? Válaszadáshoz tisztázni kell ennek a *szerepnek* a lényegét¹⁹.

Talán napjainkban éppen az Ottlik-regényvilág tölthetné be azt a tisztséget, amelyet a 20. század első felében a *Tragédia* töltött be. *Ottlik-felejtés évek*²⁰ után most *Ottlik reneszánszról*²¹ olvashatunk. Hogy az ottliki regényvilág is rejti az *erkölcsi kozmosz*tként működés lehetőségét, sejtetik néhányan. Kelecsényi László – Ottlik *Iskola a határon* című könyvéről tett megjegyzése, melyben –

¹⁵ Palágyi összefoglaló ismeretelméleti művére utal megjegyzésem: Palágyi Menyhért: *Az ismeret-tan alapvetése*. Athenaeum Kiadó, Bp. 1904.

¹⁶ Idézi Nyíri Kristóf: *Hálózat és megismerés*. In: *A kreativitás mintázatai. Magyar tudósok, magyar intézmények a modernitás kihívásában*. Szerk.: Békés Vera, Áron Kiadó, Bp. 2004. 26. o.

¹⁷ Ld. erről bővebben: Nagy Edit: *Áramló tér és álló idő – gubancokkal*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003.

¹⁸ Az alcímben Palágyi Menyhért (1859–1924) neve zárójelben szerepel, ezzel is jelzem mostani munkám vázlatosságát, s a későbbi részletesebb kifejtés tervét, igényét. Itt csupán jelzem, hogy amikor Karinthy – a *Mennyei riport* című írásában – az időbeliség és térbeliség szerepcseréjének ötletéről ír, majd a *szerepcserét* gyakorolja, ezt – a kor szellemét erősen átható nagy teóriák, így például Bergson filozófiájának, Einstein relativitáselméletének hatása mellett – Palágyi tér-idő teóriájának hatásaként, alkalmazásaként is leírhatónak találom. Palágyi a *művészi ábrázolás legmélyebb titkai*ként címkézett gondolatára korábban – egy *időregényt* választva – Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényében kerestem példákat. Csak nemrég találtam rá – a köztük ezzel is *láncszemként* közvetítő – Karinthy írásaiban direkter formában az említett szerepcseré-játékra.

¹⁹ Ennek alaposabb végiggondolását is a bővített, kevésbé vázlatos írásomban végzem el.

²⁰ Kelecsényi László: *A szabadság enyhe mámore. Ottlik Géza életei*, Magvető, Bp. 2000. 15. o.

²¹ Ld.: Fűzfa Balázs: „... *sem azé, aki fut ...*” *Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*. Argumentum kiadó, Bp. 2006. 260–265. o.

Tandori Dezső szép jelzőihez kapcsolódva: *viselkedéstan, derékségkódex, és gerincnemesítő tanfolyam*²² – így fogalmaz: – „Jobbak leszünk tőle, még akkor is, ha nem tudunk róla. Elég fölnyitni és olvasni újra meg újra.”²³ Az Ottlik-írások gyakran visszatérő motívumaként megjelenő pontosítás-igény – az események *pontos* leírásának szándéka is – teljességre törekvést, kozmosz-gondolatot hordoz. S ugyancsak teljesség-igényt fogalmazott meg – a köztük *láncszemként* közvetítő – Karinthy Frigyes is, akinek életművében ismétlődően és többrétegűen jelenik meg a kozmosz/erkölcsi kozmosz megalkotásának vágya. Ekként említhető a (sokféleképpen) tervezett enciklopédia; a *Mennyei riport* című regénye pedig akár az erkölcsi kozmosz megalkotására tett kísérlet egyik eredményeként is feltüntethető. Karinthyt megbűvölte Madách műve, ő is újragondolta az emberiség világtörténetét, és megírta/beleszötte a *Mennyei riportba*.

Madách és Karinthy között természetesen lehetett még számos közvetítő, lehettek *láncszemek* – ahogy talán a Madách-monográfiát író irodalmár-filozófus, Palágyi Menyhért is említhető ilyen közvetítőként. A *tér és idő új elméletét* megfogalmazó, a relativitáselméletről értekezést író filozófus matematikát és fizikát tanult az egyetemen, foglalkozott pszichológiával, művészetfilozófiával, részt vett a közéletben, irodalmi-kritikai folyóiratot szerkesztett. A sokoldalú érdeklődéssel bíró tudós-polihisztor²⁴ sem vállalkozott kisebb feladatra, mint – lévén filozófus – a nagy, egyetemes törvények: az *ész törvénye, a szemlélet törvénye, a tér és az idő egységtörvénye* megfogalmazására.

S még mindig a relációk: Karinthy Frigyes és Ottlik Géza egymáshoz és Madách *Tragédiájához* való viszonyulásáról is kell tudnunk. E relációk egyikét kiválóan jellemzi Karinthy – *A jubileumra* című – Madách születésének századik évfordulójára írott esszéjéből vett néhány mondat: „Madáchnak nincs jelzője [...] s talán még csak egy van kívül, mely így jelző nélkül úszik a társulóképzetek tengerében, önmagát idézve csak, összehasonlító értékmérő, jelző és főnév egyben – ez a szó: Dante.”²⁵ Korábban, már nagyon fiatalon megfogalmazott egy gondolatot Madáchcsal kapcsolatban, amit később is érvényesnek és fontosnak tartott: „Húszéves koromban azt írtam fel jegyzőkönyvembe: »Ha az *Ember Tragédiájából* nem maradt volna fent más, mint az a papírlap, amire Madách feljegyezte a dráma ötleteit – ha soha meg nem írja, csak a tervet, a dráma meséjét, röviden, néhány szóban –, ez a terv, ez a vázlat elég lett volna hozzá, hogy nevét fenntartsa, s úgy emlegessék őt, mint a legnagyobb költők egyikét.«”²⁶ Fiatalkori gondolatát továbbszöve írta később: „Ezt a groteszken túlzottnak látszó meghatározását Madách jelentőségének ma is vallom.”²⁷ Egy nagyon korai –

²² Idézi Kelecsényi László. In: Kelecsényi László: *A szabadság enyhe mámora. Ottlik Géza életei*, Magvető, Bp. 2000. 159. old

²³ Uo.

²⁴ Békés Vera címkézi így említett tanulmányában. 147. o.

²⁵ Ld.: *Madách (A jubileumra)*. In: *Karinthy Frigyes Összegyűjtött Művei. Szatírák II. „Ki kérdezett?”* Akkord Kiadó, 2004. 58. o.

²⁶ Uo.: 58–59.

²⁷ Uo.: 59. o.

tizenhárom esztendősen a naplójába írt – feljegyzésében pedig ez áll: „Madáchot isteni ihlet szállta meg, [...] hogy olyan igazán, olyan hatalmasan tud beszélni.”²⁸

Az említett megjegyzéseken túl, Karinthy másképpen is kifejezte viszonyulását: több írásában foglalkozott a *Tragédia átvételével*. A *Görbe tükör* című humoreszk-kötetben találjuk egyik *Tragédia-paródiáját*, *Tizenhatodik szín*²⁹ címmel. A másik *Tragédia* paródia – *Az emberke tragédiája*³⁰ – Ádámka, Évike, Luci Ferkó és a Jó Istenke szerepeltetésével, a *Tragédiabeli álomszíneknek* megfeleltetett *álom mozival* színesítve. Karinthy – Madách műve elé görbe tükröt tartva – írásában megváltoztatta a szerző látásmódját: „Az emberlét alapvető kérdéseit közelre hozó és felnagyító tragédia helyett – mint fordított távcsövön – a távolító és kicsinyítő travesztia nézőpontjából vesszük szemügyre az emberiség történetét.”³¹

S vajon Ottlik Géza hogyan viszonyult Karinthy Frigyeshez és Madáchhoz, a *Tragédiához*? Ottlik így vall Karinthyt illetően: „A barátságunk abból állt, hogy én imádtam szőröstül-bőröstül, ő pedig békésen megtűrt maga mellett, például a Centrál kávéházban sokszor, ebéd után, ha egyedül volt és írt éppen valamit.”³² Ottlik első találkozása a *Nyugat* íróival szintén Karinthy közvetítésével történt, mint erről a *Prózában* olvasható: „Karinthy könyve nekem [...] megnyitotta a világot. Azt tartom, hogy [...] utánozhatatlan, a szeméremnek és a szeméremtelenségnek, útszéli nevetetésnek és mély gyengédségnek, pongyolaságnak és zenei fegyelemnek, ítélő férfiasságnak és kisfiús tisztaságnak egyszeri, megismételhetetlen vegyülete, melynek kémiája, magfizikája kifürkészhetetlen marad, [...] pedig nem más, mint művészetfilozófiai, ismeretelméleti, létbölcseleti reveláció. [...] Karinthy elém tárta, felmutatta, napnál világosabbá tette, hogy micsoda maga a költészet, irodalom, és hogy az irodalom az emberi léttel együtt nevetségességében is nagyszabású vállalkozás. Egy tizenhárom éves fiút, aki mondjuk *A fekete zongorán* vagy a *Vér és aranyon* csak jót röhögött volna, a paródiája úgy megbabonázta, akármekkora is nevetett rajta, a »pastiche«-on át úgy megbűvölte az eredeti, hogy a gyerekkori felelőtlen áhítatból, gondtalan vonzódásból életre-halálra szóló szerelem támadt.”³³ Ottlik rácsodálkozott arra, hogy az irodalmár Karinthy Frigyes *filozófus* is. Ahogyan Madách filozófus

²⁸ Idézi Fráter Zoltán: *A Karinthy élet-mű*, Fekete Sas Kiadó, Bp. 1998. 35–36. o. Fráter Zoltán itt azt is megemlíti, hogy Karinthy színházba készült, a *Tragédia* színházi előadására, ezért olvasta újra akkor éppen *Az ember tragédiáját*.

²⁹ *Görbe tükör. Első rész. Irodalom* című fejezet: *Tizenhatodik szín* (Az ember tragédiájának újonnan felfedezett része, mely az eredeti kiadásból véletlenül kimaradt, s mely a Kepler-, és a Tower-jelenet közé volt ékelve. Madách Imre utólagos jóváhagyásával kiadjuk.) Ld: *Karinthy Frigyes Összegyűjtött Művei Humoreszkek I.* Akkord Kiadó, 2001. 59–83. o.

³⁰ *Az emberke tragédiája*. Madách Imrike után Istenkéről, Ádámkáról és Luci Ferkóról. A versikét írta Karinthy Fricike. Háttér Kiadó, 2005. (A reprint kiadás az Új Idők Irodalmi Intézet (Signer és Wolfner) 1946-os kiadása alapján készült.)

³¹ Fráter Zoltán: *A Karinthy élet-mű*, Fekete Sas Kiadó, Bp. 1998. 35–36. o.

³² Ottlik Géza: *A Nyugatról*, in: *Próza*, Magvető, Bp. 1980. 230. o.

³³ Ottlik Géza: *A Nyugatról*, in: *Próza*, Magvető, Bp. 1980. 219–220. o.

voltára szintén sokan rácsodálkoztak. Babits Mihály így emelte ki a műben rejlő filozófiát: „Madách költeménye az egyetlen igazában filozófiai költemény a világirodalomban. Goethe és mások verseiben a filozofikum csak eszköz és nem cél: az eszme csak szerény szolgálja színeknek, érzéseknek. Madáchnál színek, érzések, szolgálják az Eszmét. [...] Az eszme, mely vérezen aktuális tudott maradni éppen azért, mert nem volt aktuális: nem a kor eszméje volt, hanem minden korok eszméinek eszméje, az aktualitások semmisségének örök aktualitása, mely véressé válik minden eszme fordulásakor. Ez filozófia, mert kritika, de hogy tud az egyúttal költészetté is lenni?”³⁴ S ahogy Madách és Karinthy alkotásai filozófiával erősen átszöttek, ugyanez jellemzi Ottlik Géza írásait³⁵ is.

Még egy reláció-adalékot említek, amely szintén tükrözi Ottlik pozitív viszonyulását Karinthy művéhez – és e művön át – Madách Tragédiájához is. Ottlik tizenkét éves korában írt egy – ahogyan ő fogalmazta – „[...] szürrealista drámai költeményt, melynek »Az ember komédiája« volt a címe, természetesen *Az ember tragédiájának* ellendarabja. Anyám megmutatta néhány ismerősének. Azt mondták rá, hogy nagyon destruktív. Bántott a bírálókat. Joggal, mert hatásában, társadalmi funkciójában ez a művem volt a legkonstruktívabb. Megnevettettem vele a katonaiskolában magamat és a többieket – talán csak lazítva, rombolva a ránk kényszerített gyilkos autoritást, önkényes tekintélyt. [...] Persze, Karinthy *Így írtok* tőjét majmoltam [...]»³⁶

Kulcsmondatok

A filozófusok – legalábbis amíg ez lehetségesnek tűnt – az emberek mindenről való tudásigényét kielégíteni szándékozva, megkísérelték a létezők rendezését, rendszerezését, a rendszeralkotást. Ezzel a filozófus-igénnyel természetesen nemcsak a filozófusok, hanem – másként ugyan, de –, mindenki él/élhet. Ahogy a *poéta philosophus* Madáchról mondható, hogy erős filozófiai érdeklődéssel és filozófiatörténeti tájékozottsággal bírt, úgy ez Karinthy Frigyesre³⁷ és Ottlik Gézára is igaz. Filozófus-szellemű írók, filozófus-írók, ám olyan korban, amikor már sem a filozófus, sem a művész nem képes ezt a törekvést hagyományos módon és eredményesen megvalósítani. Ekkor válik/válhat a létezők teljességét *leltározók* számára vállalkozásuk kudarca nyilvánvalóvá, s megfogalmazható a konklúzió: *Minden másképpen van; vagy így: Semmi sincs sehogyan.*

³⁴ Babits Mihály *Előszó Madáchhoz* című művéből idézi: Máté Zsuzsanna: *Madách Imre, a poeta philosophus – Tanulmányok az ember tragédiája esztétikumáról*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004. 7. old.

³⁵ Írásainak szereplői ismeretelméleti, lételméleti, művészetfilozófiai kérdések sorát érintik.

³⁶ Ottlik Géza: *Félbeszakadt beszélgetés Réz Pállal*. In: *Próza*, Magvető, Bp. 1980. 19–20. o.

³⁷ Írásaiban gyakran utal filozófusokra, gyakran érint filozófiai kérdéseket. Karinthy Frigyes apja, Karinthy József maga is műkedvelő filozófus, a Magyar Filozófiai Társaság egyik alapítója volt. Az otthoni légkör – irodalmi, képzőművészeti, filozófiai viták élménye – minden bizonynyal erősen hatott Karinthy sokoldalú érdeklődésének formálódására.

Szövegkörnyezetben a – Karinthy írásából kiemelt – *Minden másképp van* így olvasható: „Hetvenéves koromban megkért egy fiatalember, hogy mondanék egy nagy és bölcs aforizmát: mondanék egy egyetemes nyilatkozatot, melyben világnézetemet egybefoglalom. Ennek a fiatalembernek ezt feleltem: »Minden másképp van.« Amivel nem a szkeptikusok és kételkedők közé sorozom magam, mert a szkeptikusok csak azt mondják: nem bizonyos, hogy minden úgy van, ahogy hisszük, én pedig határozottan és meggyőződéssel mondom, bizonyos, hogy semmi sincsen úgy. Ez az egyetlen tétel, amiben fanatikusán hinni szabad, és amitől eltántorodni bolondság: minden másképp van.»³⁸ A valóság és annak leírhatósága milyen viszonyt rejt? Ottlik is újragondolta ezt a kérdést, s adja meg – egész életművével/életével a maga válaszát rá. S a válasz filozofikus – az életfilozófusok közé tartozó gondolkodóknál alapproblémává lett kérdés megválaszolási kísérleteként is értékelhető Ottlik közelítése –: a *létezés*, a *levés* leírhatatlan, mindig pontatlanul közlünk. A leírás, a rögzítés általában megdermesztése is egyben a *levésnek*, áradásnak. Lehetséges-e olyan leírás-módra lelni, amely feloldja az életfilozófusok alapproblémáját? Az írásbeliség korában egy író hogyan mondhatja el a *nehezen mondhatót*³⁹?

Amennyiben a regény is *levésben* van, az is mindig teljesség, egész, *íródik*, vagyis alakul, változik, mint ahogy a létezők világa is. Mindkettő folyamszerű és tűzszerű. A regény – legalábbis az ottliki – nem csupán *mondani akar* valamit a valóságról, hanem az is létesül, hiszen *íródik*, mint ahogy világ is alakulóban, *levésben* van: „A regény nyelven inneni tartalmakat igyekszik létrehívni. Hogyan lehetséges ezt megoldani, ha nincs egyebe, mint a nyelv? Úgy, hogy a nyelv maga is egy nyelven-inneni valósággrétegből keletkezett, kivont és arra utaló jelrendszer – másrészt maga is egy nyelven-túli realitás. [...] Nem a szó volt kezdetben, hanem a mondat, azt bontottuk fel mondatrészekre. Nem a mondat volt kezdetben, hanem a bekezdés, azt fejtettük ki mondatokban. Nem a bekezdés volt kezdetben, hanem a regény. A regényt már csak a hallgatás előzi meg. [...] A regény maga mondja el, hogy miről szól. És körülbelül azt mondja, hogy ő nem mondani akar valamit, hanem lenni akar valami. Kérdezzük hát azt, hogy mi a regény.»⁴⁰

A *Minden megvan* Ottlik írói világának egyik kulcsmondata, mint ahogy a *Semmi sincs sehogyan* szintén annak tekinthető. Az utóbbi mondat szövegkörnyezetben így olvasható: „[...] a dolgoknak nincs lényegük, csak formájuk – valamilyen természetük van, sajátosságuk, s csak ez a milyenségük biztosítja az ontológiai szerepüket, csak ez a jelző, nem a főnév [...] de egyúttal semmi sem öltheti fel ezt a létező jelzőt, csak valami módon felidézheti a valóságban [...] semmi sem lehet ilyen, vagy olyan [...]. Aztán kitépte a lapot, látván, hogy jámbor vakmerőségében az elmondhatatlant éppen a legreménytelenebb módon

³⁸ Karinthy Frigyes: *Én és Énke*. Móra Könyvkiadó, 1981. 61. old.

³⁹ Utalás Nemes Nagy Ágnes szavaira „Ne mondd a mondhatatlant, mondd a nehezen mondhatót.”.

⁴⁰ Ottlik Géza: *Próza*. Magvető, Bp. 1980. 186. o.

akarja elmondani, és a következő oldalra csak ennyit írt [...]: »Semmi sincs sehogyan.«,⁴¹

A korszellem hálója

Békés Vera *Tragédia*-elemzésének van még egy nagyon lényeges eleme: a *Tragédia* hatástörténetét vizsgálva – Palló Gábor kutatási eredményeit⁴² továbbgondolva – láttatja, hogy a *Tragédia* erkölcsi kozmoszként való ’használatá’-nak következményeként is leírható a *hálózatban* gondolkodás kiművelése/rögződése, és a hálózat tudományának műveléséhez való hozzájárulás.

A korábban már említett személyes/írói viszonyulások szerves folytatásaként is megjeleníthetők azok az elemek, amelyek mind Karinthy Frigyes, mind Ottlik Géza egyes alkotásában és munkásságuk egészében is láncszemek egymáshoz illesztésének sokszínű lehetőségét megteremtve, kapcsolat-szövevényt alkotnak, mondhatni: *hálózatosságot* jelenítenek meg, és ezzel együtt: *hálózatban-gondolkodást* előfeltételeznek/teremtnek.

A Karinthy-művekben rejlő összefonódottságokról – Barabási Albert-László és Dolinszky Miklós gondolataira utalva – már tettem említést. A legfrissebb Ottlik-monográfiák közül az Ottlik-művek ezen sajátosságát különösen hangsúlyozza két írás: az egyik Fűzfa Balázs tanulmánykötete⁴³: „... *sem azé, aki fut...*” Ottlik Géza *Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*, a másik pedig Jakus Ildikó – Hévízi Ottó műve⁴⁴ *Ottlik – veduta*. Fűzfa Balázs felhívja a figyelmet az Ottlik-művek hipertextualizálható voltára, önhivatkozásaira. Monográfiája olvasása közben az olvasó is *ugrálni* kényszerül a lábjegyzetek között, lineáris haladás nem lehetséges az Ottlik-művekkel foglalkozó elemzésekben sem. Ez a leírásmód kiválóan tükrözi az ottliki szövevény-világot, s az olvasóban megfogalmazódik: az Ottlik-világ – és vele együtt Fűzfa Balázs kötete is – hálózatra ’kívánczik’⁴⁵. A másik

⁴¹ Ottlik Géza: *A hegy lelke*. in: *Minden megvan*. Magvető, Bp. 1991. 52. o.

⁴² Genetikusok, tudománytörténészek, szociológusok – köztük Marx György, Palló Gábor, Czeizel Endre – kísérelték meg a ’magyar jelenség’, vagy ’marslakó jelenség’ magyarázatát fölfejteni. Palló Gábor a *korszellemben* vélte meglátni azon okok láncolatát, amelyek segítségével kialakítható egy hipotézis a 20. század első felében külföldön *történelmet alakító* magyar tudósok – köztük jó néhány Nobel-díjas természettudós – kreativitásának rejtélyéről. Ld.: Palló Gábor: *Zsenialitás és korszellem. Világhírű magyar tudósok*. Bp. Áron kiadó, Bp. 2004.

⁴³ Fűzfa Balázs: „... *sem azé, aki fut...*” Ottlik Géza *Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*. Argumentum Kiadó, Bp. 2006.

⁴⁴ Jakus Ildikó–Hévízi Ottó: *Ottlik – veduta*. Kalligram, Pozsony, 2004.

⁴⁵ Ahogy Musil nagyregénye – *A tulajdonságok nélküli ember* – is elérhető hipertextkiadásban. Amit Nyíri Kristóf a filozófus Musil íróvá válásának alapjaként/okaként megfogalmaz, átvetíthető Ottlik és Karinthy írói habitusára is. Nyíri szerint: „[...] a filozófus Musil, miként Wittgenstein, úgy látta, hogy képtelen érveit mintegy szukcesszíven egymásra sorakoztatva kifejteni; a regény maradt számára az egyetlen médium, amelyben még megpróbálhatta a közlést, [ám] a könyvnyomtatás lineáris technológiája végül is alkalmatlannak bizonyult arra, hogy a musili kísérlet hordozója legyen; hagyatéka most CD ROM-on, megfelelő keresőprogrammal

műben pedig a szerzők *nyomozókká* válva – izgalmasan mutatják be az Ottlik-művek *kérdezéstörténetét*, összefüggéseket fedeznek/fedeztetnek föl az életmű darabjai között, hivatkozások, önhivatkozások titkait feltárni törekedve, a hálózat láncszemeinek kapcsolódás-lehetőségeit fejtik föl.

Félszavakból érteni egymást...

Az ember tragédiája – az ismert, kedvelt irodalmi alkotás memoriterként is bevált, bizonyára ezért is tölthette be azt a szerepet, amelyet a 20. század első felében a kreatív magyar természettudósok életében – a *korszellem* fontos elemeként – Békés Vera neki tulajdonít. Madách nem is olvasnivalónak szánta művét, hanem *eljátszanivaló*⁴⁶ *drámai költeménynek*. Az életükben sok fordulat-tal találkozó, megszokott közegüket, otthonukat elhagyni kényszerülő emigránsok szükségszerűen váltak az *átfordítások*⁴⁷ nagymestereivé. Létmódjuk és gondolkodásmódjuk kölcsönhatásaként – a hálózatot kialakító baráti kapcsolatrendszer és e hálózatiságra is reflektáló rugalmas gondolkodásmód jó alapokat adott boldogulásukhoz, hozzájárult sikerességükhöz. Ezzel már csak élni kellett: az átváltás, *közös nevezőre* hozás dinamizálta gondolkodásukat. Az *átfordítás* egyik kedvelt 'eszköze/közége' volt – Békés Vera sejtése szerint – Madách *Tragédiája*.

A klasszikus művekre jellemző sajátosságok egyike: kultúraközvetítő szerepet töltenek be. Az azonos kulturális háttérű emberek *félszavakból is értik egymást*, így a magas kultúra elemei úgy tekinthetők, mintha közösen átélt élmények lenyomataként jelentek volna meg. Az ismerősség, eligazodni tudás, vagyis az otthonosság élményét kelthetik, akár az otthontól távol, emigrációban is. *Hol*

ellátott hipertextkiadásban áll rendelkezésünkre.” Ld.: Nyíri Kristóf: *Hálózat és megismerés*. In: *A kreativitás mintázatai. Magyar tudósok, magyar intézmények a modernitás kihívásában*. Szerk.: Békés Vera, Áron Kiadó, Bp. 2004. 24. o.

⁴⁶ Bárdos József kiemeli: „Az ember tragédiája fölé maga a szerző jegyezte oda a műfajt: drámai költemény. [...] Aki valamelyest ismeri Madách alkotói pályáját, az tudja, hogy ő mindennek-előtt és feltétlenül drámaíró volt és akart lenni.” Ld.: Bárdos József: *Az ember tragédiája: könyvdráma vagy színdarab*. In: XI. Madách Szimpózium. Madách Irodalmi Társaság (sorozatszerk.: Andor Csaba), Budapest – Balassagyarmat, 2004. 21. o.

Ottlik Géza pedig a *Költők, esszéisták, műfordítás, drámák* című írásában megfogalmazza: „Az ember tragédiája roppant hatásos, látványos mulatság, izgalmas színdarab, és bölcséleti tartalmát pontosan követni lehet, nem szükséges elmélyedve tanulmányozni odahaza.” In: Ottlik Géza: *Próza Magvető*, Bp. 1980. 145. o.

⁴⁷ Az *átfordítások mestere* cím Karinthyt is megilleti: kedvelt nyelv-játékainak egyike volt a SÁTÍDROF, amelyben olyan szavak, mondatok keresése, összerakása volt a feladat, amelyek visszafelé olvasva is értelmesek.

Palágyi Menyhért is igazi *átfordító*, alaptételei a legáltalánosabb *átfordítások*at közvetítik. Az általa kutatott filozófiai kérdések megoldásának szerkezetét a projektív geometria szemléletmódja segítségével is értelmezhetjük. Erre tettem kísérletet írásomban: Nagy Edit: *Áramló tér és álló idő – gubancokkal*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003.

Ottlik írásai számtalan *átfordítást* tartalmaznak, sőt: az *átfordítások* elméleti megalapozásának lehetőségeit is kutatta. Példa erre az irodalom *gödelizációjának* kísérlete: számok segítségével közölni mindent, irodalmi alkotásokat, akár regényeket is. Erről bővebben: Kelecsényi László: *A szabadság enyhe mámora. Ottlik Géza életei*. Magvető, Bp. 2000. 195–197. o.

az *otthonunk?* című írásában Heller Ágnes a modern ember lakóhelyéről gondolkodva otthonteremtő erőként írta le az *abszolút szellem terrénumát*: „Amikor az [...] otthonélmény veszít az intenzitásából, az ember még mindig otthonra lelhet »odafönt«, a művészet, a vallás, és a filozófia magas régióiban [...]»⁴⁸ A külföldre kényszerült magyarok számára is a hasonló – sok elemében azonos – kulturális értékekre alapozódott a közösségteremtés, s ez eredményezte annak a baráti körnek, *hálózat*nak a kialakulását, amely egymás intenzív segítségét, támogatását, s az információk hatékony közvetítését is lehetővé tette számukra. Egy új világba kerülve meg kellett tanulniuk az új világ *használatát*, transzformálniuk kellett meglévő szokásaikat, ismereteiket, egész régi világukat. ‘*Kettős látásívá*’ kellett válniuk, hogy régi világuk alapján az újban felfedezzék a másság mögött rejtőzködő azonosságokat, hogy rendet, rendszert lássanak az új létformában. A két világ elemei közötti relációkat folyamatosan működtetniük kellett, az egyiknek a másikra való leképezhetőségét beépítették tudatukba. A létezés új közegének birtokbavétele új relációk modellezését is megkövetelte a beilleszkedőtől. Sok új *nyelvjátékot* kellett elsajátítaniuk és módosítaniuk a régiéket. Az információk, nyelv, szokások *átvetítésének* állandó kényszere alakíthatta ki bennük a relációk tipizálásának, jellemzésének igényét, a rendszerekről való gondolkodás előfeltételeit. Képesé váltak több oldalról szemlélni és leírni ugyanazt a jelenséget, összekapcsolni különböző tudásterületek információit. Ez utóbbit is azért tehetők, mert többségük tudományterületet is váltott, vagy több tudományterületen is otthonos volt. Feltételezhetően mindezek következménye lett az, hogy képesé váltak – mintegy magasabb gondolkodási szintre emelkedve – másként, új módon⁴⁹ látni és láttatni, a világot. Talán éppen ez volt az egyik titka kreativitásuknak⁵⁰. Rugalmas gondolkodású, kreatív emberekké váltak, akik leegyszerűsített, mégis meghitt, *otthonos* nyelven kommunikáltak egymással. A leegyszerűsített és egyben otthonossá tett kommunikáció alapvető háttéreszközei voltak a Madách *Tragédiájából* vett rövid utalások, hiszen segítségükkel képesek voltak saját csoportnyelvet alkotva: ‘*félszavakból is érteni egymást*’. A citátumok *katalizátorként* működtek, gyorsították a hasonló kulturális háttérű emberek kommunikációját, így lett a ‘hálózat’ éltetése egymás segítségének hatékony eszköze. Heller Ágnes és Békés Vera korábban említett gondolatai egybecsengők: mivel a 20. század első évtizedeiben a fiatal magyar természettudósok számára a régi, földrajzi otthon lakhatatlanná vált, ezt az elveszített otthont pótolhatta az emigránsok életében – a magas kultúra elemeként – a *Tragédia*.

⁴⁸ Heller Ágnes: *Hol az otthonunk?* In: Heller Ágnes: *Életképes-e a modernitás?* Latin Betűk, Debrecen, 1997. 22. old.

⁴⁹ A korszellemre erősen ható tudományos elméletek közül ki kell emelni Einstein relativitás-elméletét. Karinthy törekvésének – másképpen is látni és láttatni az eseményeket – háttérében e teória is minden bizonnyal jelentős hatótényező volt.

⁵⁰ Ld. erről: Békés Vera: *A „konstruktív pesszimizmus” forrásvidéke. A kreativitás mintázatai. Magyar tudósok, magyar intézmények a modernitás kihívásában.* Szerk.: Békés Vera, Áron Kiadó, Bp. 2004. p. 169.

Mivel Madách *Tragédiáját* valóban lehetett *Erkölcsei Kozmoszként* 'használni', ekként játszhatott nagy szerepet Karinthy Frigyes – „aki talán minden idők legmélyebb Madách-értője volt”⁵¹ – gondolkodásának formálódásában⁵² is.

Ahogy Békés Vera – a *Tragédia* hatástörténetét kutatva – Madách művében a korszellem egyik hatékony *eszközét* vélte megtalálni, hasonlóképpen: Karinthy Frigyesről is elmondható, hogy kora szellemi életének egyik meghatározó *egyé-
nisége* volt. Miért az *egyé-
niségét* emeltem ki, s nem valamelyik írását? Mert nem csak az írásaival hatott. Karinthy a 20. század első felében Budapest kulturális-
szellemi életének aktív részese, éltetője volt. Dolinszky Miklós Karinthy-
monográfiájában olvasható: „[...] ez az életmű ténylegesen kilép a szóbeliség
terébe, és az irodalmi közeget megkerülve megteremti magának a hagyományozás közvetlen útját, amely felruhazza a szóbeliségben rejlő örökléttel (igaz, annak törekeny és esendő mivoltával is) [...]”⁵³ Dolinszky Miklós, az irodalomtörténész Bálint György megjegyzését idézve erősítette meg állítását, s mivel ez a gondolat, a korábban – Békés Vera *Tragédia* hatástörténeti elemzéséből – kiemelttekkel is azonos tartalmi elemet hordoz, idézem: „Bizonyos gondolatok kifejtéséhez, bizonyos vélemények alátámasztásához nélkülözhetetlen szükségem van Karinthy-citátumokra és azt hiszem, sokan vannak így.”⁵⁴ A citátumok segítik az emberek összehangolódását, egymás gondolatainak – s így egymásnak, és a világnak – a megismerését, majd ennek eredményeként lehetővé teszik a közös cselekvést. Akár azt is mondhatjuk, hogy a citátumok az emberi világ *szentjánosbogár-effektusának*, vagyis a *szinkronizációnak*⁵⁵ a létrejöttében hatékony eszközként közvetítenek. A közvetlenség megteremtésének persze számos eszköze van, az ősidőktől áthagyományozottak mellett a legújabb technikát alkalmazókig. Mindez egybecseng Nyíri Kristófnak a mobiltelefon – a másodlagos szóbeliség kultúrájának egyik technikai eszköze – szerepéről megfogalmazott gondolatával: a térbeli távolságot legyőzve segíti ez az eszköz a szinkronizá-

⁵¹ Békés Vera jellemzi így Karinthy-t, majd hozzáteszi: „Az emberke tragédiájával nem kifigurázta, hanem úgyszólván bekebelezte Madáchot [...]” In: *A „konstruktív pesszimizmus” forrásvidéke. A kreativitás mintázatai. Magyar tudósok, magyar intézmények a modernitás kihívásában.* Szerk.: Békés Vera, Áron Kiadó, Bp. 2004. p. 173. o.

⁵² Még egy adalék a kor szellemiségéhez: Karinthy iskolájában a tantestület tagja volt egy 'csudabogár' irodalomtörténész, Bodnár Zsigmond. 1872-től tanított a budapesti állami főreáliskolában, nyugdíjazásáig (1905). *Az erkölcsi törvényt* kereste, s mikor rátalált, megszállottan hirdette, mindenkivel megismertetni szerette volna azt, s minden kérdést megválaszolhatónak tartott segítségével. Ld.: Nagy Edit: *Az irodalomtörténész Bodnár Zsigmond, aki filozófus akart lenni.* In: *Megidézett reneszánsz. Hanák Tibor Emlékkötet.* (Szerk.: Veres Ildikó) Miskolci Egyetem, 2006.

⁵³ Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy passió.* Magvető, Bp. 2001. 150. o.

⁵⁴ Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy passió.* Magvető, Bp. 2001. 150. o. Dolinszky idézetét ld.: Bálint György: *A két macska költője.* Nyugat, 1938. Karinthy-emlékszám. 247–249. old.

⁵⁵ Ld.: Barabási Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya,* Magyar Könyvklub, 2003. 65–67. o. és
Csermely Péter: *A rejtett hálózatok ereje. Mi segíti a világ stabilitását?* Vincze Kiadó, 2005. 90–100. o.

lódást, folyamatos program-átrendező tevékenységet⁵⁶ folytathatunk/folytatunk segítségével.

A kávéház Szókratésze és a Nagy Mű

Miért nevezhető *kávéházi Szókratésznek* Karinthy? A *sokféleképpen megírhatóság* írójának, vagy még paradoxabb módon: a *megírhatatlanság* írójának is nevezhető, s e címkézések⁵⁷ mögött ugyanaz rejlik. Karinthy szellemét – az *erkölcsi kozmosz* madáchi tervéhez mérhető – teljességre törekvés ejtette rabul. Ő is rendezni akarta a létezőket, „leltározva”/sorba véve mindeneket, megalkotni fogalmukat. *Enciklopédiát*⁵⁸ szándékozott írni. Korán megfogalmazta a magának választott feladatot, az összefoglaló *nagy mű* megírásának tervét. Mindent megírni, amit csak megírhat az író, és persze, azt leírni *pontosan*⁵⁹, ami van. Ám éppen ebből születik a paradoxon: ahogy telik az idő és gyarapodik a megírt, megjelentetett kötetek sora, úgy kerül Karinthy egyre távolabb a *Nagy Mű* megírásától. Valójában a *Nagy Mű* megírhatóságával lehet valami gond. Vagy mégis megvan a *Nagy Mű*, csak valahogy *másképpen*?

Nézzük előbb, vajon miért is a *kávéház Szókratésze* Karinthy. Válaszadáshoz egy megjegyzés az ókori előddel kapcsolatos kettősségről: Kierkegaard megkülönböztette a *történelmi Szókratészt* és *Platón Szókratészét*.⁶⁰ A *történelmi Szók-*

⁵⁶ Kristóf Nyíri: *Time and Communication*. In: F. Stadler and M. Stöltzner, eds., *Time and History / Zeit und Geschichte*, Frankfurt/M.: ontos verlag, 2006, pp. 301–316.

⁵⁷ Ld.: 38. lábjegyzet. Meg kell jegyeznem, hogy Karinthy nagyon ellenezne mindenféle címkézést. Bocsánat!

⁵⁸ A *Minden másképpen van* alaptételt valló, relativista szemléletű Karinthy – talán a filozófus Francis Bacon *Novum Organum* című könyvében leírt gondolkodási hibák, *ködképek* egyikének – *piac ködkép* – továbbgondolásaként is – írt a fogalmak kiüresedéséről, s újradefiniálásuk szükségességét megoldásként látva, készült a *Nagy Enciklopédia* megírására.

⁵⁹ A *pontosítás* Ottlik regényalakjainak szintén nagyon lényeges és állandó törekvése. Esterházy Péter éppen ezt emelte ki: „MÉG PONTOSABBAN IS” szállóigévé vált mondatával. Esterházyt idézi és erről bővebben ld.: Fűzfa Balázs: „... sem azé, aki fut...” *Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*. Argumentum Kiadó, Bp. 2006. 37. o.

⁶⁰ Platón Szókratésze – Kierkegaard szerint – a transzcendens világba helyezett *igazságot* ismerte el, míg az igazi Szókratész a *bensőségességet* tartotta igazság-alapozónak, nála az igazságot az egzisztencia az objektumhoz való viszonyulásával teremti: „A paradoxon az objektív bizonytalanság, mely az igazságot rejtő bensőségesség szenvedélyének a kifejezője. Íme a szókratészi bölcsesség! Az örök, lényegi igazság, mely lényegileg az egzisztáléhoz viszonyul, ugyanakkor lényegileg az egzisztálásra vonatkozik [...], a paradoxon. De azért az örök, lényegi igazság mégsem maga a paradoxon, csak az egzisztáléhoz való viszonya révén az. Szókratész tudatlansága az objektív bizonytalanság kifejezője; az egzisztáló bensőségessége az igazság. [...] Szókratész szemszögéből az örök igazság nem önmagában véve, hanem csak az egzisztáléhoz való viszonyán keresztül paradox. Ez egy másik szókratészi tételben jut kifejezésre, mely szerint minden megismerés emlékezés. Ez a tétel a kezdődő spekulatív gondolkodás jele, ezért Szókratész nem foglalkozott vele tovább, lényegileg aztán platóni tétel lett belőle. [...] Szókratész mérhetetlen nagy érdeme éppen az, hogy *egzisztáló* gondolkodó, s nem az egzisztálást elfedő

ratész, a piactér filozófusa – s e Szókratész-alakkal mutat bizonyos hasonlóságot Karinthy élete, munkássága – nem írt, *csak* kérdezett, beszélgetett, bábáskodott. Úton-levő, vagyis filozófus magatartású volt, tudta a tudatlanságát, és törekedett másokban is kialakítani a tudásra törekvő/vágyakozó magatartást. A másik Szókratész-alak – *Platón Szókratésze* – már a fogalmi gondolkodás előfutáraként, úttörőjeként mutatkozik meg. Szókratész alakjának eme kettőssége feltételezhetően arra vezethető vissza, hogy a szofisták, Szókratész és Platón világa/korszaka az ókor *kommunikációs forradalmának*⁶¹ ideje is egyben. Emiatt a *kávéházi Szókratész* elnevezés magyarázata: „A kávéház ugyanis, akár egy idejétmúlt életforma emblémájaként, vagy talán éppen ezért, mindenekelőtt a szóbeliség tere.”⁶² S a szóbeliség közege meghatározó módon a közösségiség közege. Ugyanakkor Karinthy írói tevékenysége *Platón Szókratészének* törekvésével is mutat hasonlóságot, hiszen a tervezett enciklopédiában minden létezőnek a fogalmát szeretné megalkotni, definiálni mindent, hogy jobban megérthessük egymást.

Szókratész is, Karinthy Frigyes is kommunikációs forradalom⁶³ idején élt. A természettudományok új ismereteire figyelő, az új technika alkalmazására kíváncsi, minden iránt érdeklődő Karinthyt elsősorban azért lehet ókori elődjéhez hasonlítani, mert – annak ellenére, hogy író volt, paradoxnak tűnő módon nem az írásbeliség, hanem a szóbeliség, a verbális kommunikáció nagy hatású alakja is egyben. Ő a piactér, az athéni sétautak helyett kávéház(ak)ban⁶⁴ töltötte idejét,

spekulatív filozófus.” In: Kierkegaard, S.: *Lezáró tudománytalan utóirat a filozófiai töredékekhez.* (ford.: Valackai László) in: Søren Kierkegaard írásaiból. Gondolat Kiadó, Bp. 1982. 393. o. Ezt a gondolatot fogalmazta meg később Heidegger is, mint a filozófia számára alapvetően fontos, elemzést igénylő kérdést fő művének – *Lét és idő* – elején. Nietzsche egész életműve hordozza azt az elvárást a filozófia felé, hogy az életet tanulmányozza, hirdesse, s ne az értelmi fogalmakban rögzített teória legyen a lényege.

⁶¹ Ld. erről: Nyíri Kristóf: *A 21. század filozófiája felé.* „Az absztrakt terminusokat, s ezzel a platóni ideákat az írás szintaktusa teremti meg. Az alfabetikus írás az ie. 5. századot megelőzően még kevésbé volt elterjedt; a század utolsó harmadára azonban az athéni társadalom lényegében írástudóvá vált. Platón kommunikációs forradalom közepette élt.” Nyíri Kristóf – Eric Havelock munkájára utalva – kiemeli: „[...] az írás Platón számára nem pusztán új közeg volt, melyben filozófiáját kifejezhetette; ellenkezőleg, az írás, az írásbeliség tapasztalata a platonizmus forrását magát jelentette.” In: *Filozófia az ezred-fordulón.* Szerk.: Nyíri Kristóf, Áron Kiadó, Bp. 2000. 387–388. o.

⁶² Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy passió.* Magvető, Bp. 2001. 154. o.

⁶³ Nyíri Kristóf a kommunikáció technológiájának történetében négy szakaszt különböztet meg: az elsődleges szóbeliség, írásbeliség, könyvnyomtatás és a másodlagos szóbeliség ill. az elektronikus információfeldolgozás korszakát. Ezen utóbbit jellemezve kiemeli Walter J. Ong gondolatát: „Ez az új szóbeliség föltűnő hasonlóságokat mutat a régivel: részvételi misztikájában, a közösségi érzés fokozódásában, a jelen pillanatra történő összpontosításban, még az állandó fordulatok használatában is... Ám lényegét tekintve ez akartabb és tudatosabb szóbeliség, mely állandó jelleggel az írás és nyomtatás használatára alapozódik, hiszen ezek nélkül a megfelelő felszerelés nem állítható elő és nem is alkalmazható.” In: Nyíri Kristóf: *Történeti tudat az információ korában,* 88–89 és 98. o.

⁶⁴ Ld: erről bővebben: Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy passió.* Magvető, Bp. 2001. A Centrál Kávéház volt a kitéüntetett törzshelye s még a Hadik. A kávéházi irodalmi élet már nem jellemző Karinthy korában, ő is inkább reál-értelmiségekkel találkozott, s nem pályatársakkal.

ott élt, fogadta beszélgetőpartnereit, tisztelőit, ismerőseit, bárkit, aki megkereste, s bárki felkereshette. Persze dolgozott is a kávéházban, írt – többek között – az írás *mikéntjének* haszontalanságáról. A *kávéházi Szókratésznek* az irodalmi alkotásokról, az irodalomról nagyon markáns, a szokásostól eltérő véleménye volt, mondhatni: irodalom-ellenes, írásbeliség-ellenes, közvetítettség-ellenes álláspontot fogalmazott meg, s így a közvetlenség, a szóbeli kommunikáció, a közösségiség⁶⁵ híve lett. Természetes közösségigényével, azonosulási törekvésével⁶⁶ együtt kiemelkedés-vágy is jellemezte: s bár megszenvedte az írásbeliséggel járó kiemelkedés-törekvést, individuummá válást – iskoláskori magányosság, helyesírási, szépírási gondok –, elérte gyermekkori álmát: híres író lett. Paradox módon vált azzá: azonosult a kor elvárásával, markánsan más lett, egyéniséggé szenvedte/formálta magát. A másodlagos szóbeliség művész-egyénisége magára vette az írásbeliség korának kötelezettségeit/terheit, s így kettős elvárásnak próbált eleget tenni, teljesítette a kor elvárását: egyéniséggé alkotta önmagát.

Míg az ókori *átfordítás/váltás* tartalmát a szóbeliségről az írásbeliségre való áttérés jelentette, a szóképekben gondolkodás mellett a fogalmi gondolkodás is megjelent, s szerepe erősödött. A távíró, telefon, rádió, elektromos és elektronikus készülékek használatának elterjedésével, a 20. században erőteljessé vált az írásbeliség hegemoniájának megszűnése. A mobiltelefon, személyi számítógépek, az internet használatával a szóbeliség visszavétele történik, a *másodlagos szóbeliség* korának *új egyidejűsége* és *új közösségisége formálódik*. A közlekedés új eszközei a térbeliséghez, a helyhez, a közlés új eszközei pedig – új kommunikációs lehetőségekkel új időbeliséget⁶⁷ alakítottak ki: – az időhöz, időbeliséghez való emberi viszonyulás megváltozását eredményezték. A *gyorsuló idő* élménye után, az új technológia használata megváltoztatta a kommunikációt, s lehetővé tette a szövevényes emberi kapcsolathálózatok dinamikus működtetését, és ezzel együtt az egyidejűség élményének átélését. A távolságok – mind a térbeliek, mind az időbeliek – megrövidültek. Az interneten kommunikálók az azonnalóság élményét élhetik át.

⁶⁵ „Frici sorra másolja Petőfi költeményeit és mindegyik alá ünnepélyesen odaírja – a saját nevét.” Idézi: Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy-passió*, Magvető, Bp. 2001. 46. old. Karinthy gyermekkori tette az írásbeliség-szóbeliség problematikájaként is interpretálható: Karinthy már gyermekkorában rácsodálkozott az írásbeliség korának egyik jellemzőjére, a *szerezőség* kitüntetésére. Természetesnek tűnt számára, hogy közös kincs a műalkotás és *készen van* az is a világban, hogyan is lehetne hát *szerezője*, vagyis birtokosa egy versnek. Ennek a gyermekkori intuitív meglátásnak felnőttkori, írói termékeként is láttatható az *Utazás a koponyám körül* című regényének valóságírási-, *tényregény* volta, és persze a szabad-versek *szóbeliség-nyelvezete*. A *testvériség, közösségiség* nyilvánvalónak tűnhetett számára, míg az – írásbeliség kultúrájára, elvárásaira alapozott – iskolában szenvedett, magányos volt, megszenvedte az írásbeliség korának velejáróját, az individualitás elvárásait.

⁶⁶ Kiváló monográfiájában Karinthy *azonosulási ösztönéről* ír Dolinszky Miklós, s ezzel is magyarázza a stílusparódiák *jobb mint az eredeti* voltát. Ld. erről: Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy passió*. Magvető, Bp. 2001. 156. o.

⁶⁷ Ld. erről bővebben: Kristóf Nyíri: *Time and Communication*, in: F. Stadler and M. Stöltzner, eds., *Time and History / Zeit und Geschichte*, Frankfurt/M.: ontos verlag, 2006, pp. 301–316.

Madách nagy művének a *korszellemre* tett erős hatásáról a korábbiakban volt szó, és arról is, hogy a hálózatok kialakulását, működését – és persze a hálózatok tudományának kialakulását – hogyan segíthette áttételesen a Tragédia. Volt szó arról, hogy a hálózatok természetének feltárását nagy valószínűséggel megelőlegezte és segítette Karinthy *Minden másképpen van* című kötetének egyik írása: a *Láncszemek*. Karinthy kora már nagyon más, mint Madáché, e *másság* érzékletes leírás-kísérletének vélhető Karinthy következő gondolata, amelyben a másság ellenére Karinthy végső gondolata összecseng Madách drámájának – a nemtudás/nemtudhatóság ellenére is reményre, hitre ösztönző ajánlásával: „Ha Madách ma élne, *Az ember tragédiáját* nem időben írná meg, hanem *térben* – egy óriási szimultaneista drámában, amelynek színei a földgolyó életének egyetlen napját ábrázolnák – és kiderülne, hogy ezen az egy napon, ezerkilencszázhuszonhét július elsején Ádám és Éva, a föld különböző pontjain, különböző alakban éppen úgy eljártsszák sorsukat a gorilla embertől az eszkimóig, mint ahogy eljártsszották az egymásra következő századok egymásra rakódó rétegei közt – hogy az Idő éppúgy nem segít, mint ahogy nem segít a Tér –, hiába minden, az emberen csak Isten segíthetne, ha akarna.”⁶⁸

Ahogy Madách az *Erkölcsei Kozmosz* megírását tervezte, úgy Karinthy is, hiszen a *Nagy Mű* terve is valamiféle *Kozmosz*–létesítés igényével bír. Esztétikai, irodalmi *Kozmosz*, amely egyszerre *Erkölcsei Kozmosz* is, a címe: „*A felelős ember* lenne. »Tartalma pedig a következő lesz: hogy minden rosszért, ami e földet keseríti, az ember felelős. [...] Itt ugyanis a paradicsomnak kellene lennie. [...] és ezt fogom én művemben bebizonyítani.«” – idézi Füst Milánt Dolinszky Miklós, majd így folytatja: „Íme itt áll előttünk a Lehetséges Mű, irodalmi műfajok és esztétikai szempontok fölé emelkedve, mint Könyv, az emberiség Új Törvénykönyve.”⁶⁹ A *Tragédiát* és szerzőjét nagyra tartó Karinthy egész életében készült a *Nagy Mű* írására, ám minél többet írt, annál távolabb került ennek befejezésétől, sőt: elkezdésétől. Miért? Sokoldalú érdeklődés, polihisztor-szellem jellemezte, mind a természettudományok, orvostudomány, mind a művészetek, mind a bölcsészettudományok érdekelték. Tervezett *Enciklopédiájában* a létezők teljességét akarta sorra venni. Ez a rendszerező elme, aki különös csodálattal fordult a technikai újdonságok – így a fényképezés, repülés, filmezés – felé, a huszadik század egyre gyorsabb tempójú világában, kommunikációs forradalom idején élt. Ekkor – az *új szóbeliség* vagy *másodlagos szóbeliség* korában egy író megfogalmazhatja meghökkentő véleményét a művészetéről, műalkotásról, a műalkotás értékéről. Karinthy – újra a *Tragédiát* hozva példaként – így ír: „Vallo, hogy az *Ember Tragédiája* feldönti a művészi alkotás legnépszerűbb, a legnagyobb tekintélyektől támogatott alaptörvényét, mely szerint a műalkotás értékének kérdése csak a »miként«-en és nem a »min«-múlik – [...], hogy a költőt csak a kifejezés ereje teszi, függetlenül attól, amit kifejez.”⁷⁰

⁶⁸ Karinthy Frigyes: *Kaleidoszkóp*. In: Karinthy Frigyes: *Minden másképpen van*. (Ötvenkét vasárnap) Akkord Kiadó, 2004. 292. o.

⁶⁹ Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy passió*. Magvető, Bp. 2001. 32. o.

⁷⁰ Uo.: 59. o.

Ám akkor az irodalmi paródiák értékesebbek, mint az eredeti alkotások. Gondolatkísérlet? Kísérleti gondolkodás? Karinthy bármilyen stílusban, bármilyen műfajban tud írni. Írók, költők poétikai eszközeit, stílusukat, alkotásaik formáját összesűrítve írja meg irodalmi karikatúráit. Az *egyéni* hangot, az *egyedi* stílust ragadja meg és tükrözi görbe tükren át, s humoros, karikírozott *másolat*-ban az eredeti alkotásoknál is *eredetibbet* alkot. Így ír meg mindent, így ír meg bármit. Ezáltal lesz ő egyszerre Petőfi, Ady, Madách, bárki. Móricz írta róla: „[...] az íróban ott van minden író, s Karinthy, ha akarja, igazán és egymaga képes lenne megírni a világirodalom minden alkotását [...].”⁷¹ Mindent átvétít, átfordít, tükröz, s így az eredetihez képest nagyon mást hoz létre. Azonosulva a kiszemelt szerzővel, utánozza, ismétli őt, a megtévesztésig, a görbe tükren tükrözött új mű „jobban kíván hasonlítani az *eredetire*, mint amaz önmagára.”⁷² Amit létrehozni akar irodalmi paródiáiban, az valójában a műalkotás formája önmagában, üresen, tartalom nélkül, eszme nélkül. Az irodalmi alkotás – nyelvhez, anyagsághoz kötődően, valamilyen stílusban megjelenve – szükségszerűen tökéletlen. A tiszta forma sűrített felmutatása, *ábrázolása* – szükségszerűen nevetésre ingerlő – briliáns ötlet. Talán Karinthy ezen ötletéből – megvalósítás-kísérletként – született a *halandzsa nyelv?* E *'nyelven'* értelmetlen hangalakzatokkal is képes utánozni beszédmódokat, vagy inkább: *beszédmodorosságokat* – mindenféle értelem, tartalom nélkül. Ám, ha egy költő mindenki stílusában tud írni, sőt: felerősítve alkalmazza a kiválasztott költő poétikai eszközeit, akkor ő a legnagyobb költő. És persze a legnagyobb író, a legnagyobb művész. Karinthy azonban nem a *mikéntet* tekintette az *egyéni hang* alapjának. Nála *minden másképpen van*, vagyis éppen az derül ki, hogy a műalkotás formája mégsem olyan fontos, ha ő maga egyszerre lehet Petőfi, Ady, Madách, vagyis: bárki. A húszévesen tett – *Tragédiával*, *Madách*csal kapcsolatos – megjegyzését később is vallotta és *gyakorolta*. Átültethető-e ez a gondolat egy regénybe? Természetesen nem, és persze igen. Az *igennek*, vagyis a sikeres átültetésnek egyik tükröződéseként említem meg, hogy nagysikerű művének – *Utazás a koponyám körül* – egyik recenzense így írt a könyvről: „[...] az író (mintha nem is róla lenne szó) vidám örömmel fedezi fel, hogy milyen remek műfaj a valóság. Hogy a valóság még kompozíció szempontjából sem szorul rá a művész támogatására, mert úgy csoportosít, ahogy a jó író. A legérthetőbben, a leghatásosabban.”⁷³ Nem a *miként*⁷⁴, hanem a *mi* – vagyis az élmény az, ami fontos a műalkotásban. Vagy inkább az életben? Ennek a gondolatnak – mivel továbbgondolása szükségszerű

⁷¹ Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy-passió*, Magvető, Bp. 2001. 34. o.

⁷² Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy-passió*, Magvető, Bp. 2001. 34. o.

⁷³ Szalay Károly idézi Kolozs Pál recenzóját. Ld.: Szalay Károly: *Minden másképpen van*. Kozmosz Könyvek, 1987. 249. o. (Kolozs Pál: *Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül*. In: *Napkelet*, 1937.)

⁷⁴ A stílus csak: „[...] díszes skatulya: hiába veszem kölcsön Lehel kürtjét és Paganini hegedűjét, ha nincs mit muzsikálni rajta – ha pedig van, két ajkam összecücsörített füttyölője is nagyon megfelelő hangszer.” In: Karinthy Frigyes: *Minden másképpen van. (Ötvenkét vasárnap)* Akkord Kiadó, 2004. 288. old.

– *következményei* lettek Karinthy világában: paradoxonok. S ezek a *kávéházi Szókratész* számára csaknem lehetetlenné tették magát az írást is, legalábbis a *Nagy Mű* írását – rövid tárcákat, karcolatokat, novellákat rendszeresen publikált, mondhatni: kötetszámba jelentetett meg –, de a *Nagy Mű* írása nem kezdődött, mert nem kezdődhetett el.

A *Nagy Mű* mégis *megvan*, s éppúgy *Kozmosz*, akár Madách *Tragédiája*: az emberiség világtörténetéről szól: a *Mennyei riport* című regény. A végtelenről, a halál utáni létről, lét-szintek egymásra épüléséről is szól; *furcsa hurkokat*⁷⁵ tartalmaz; időregény⁷⁶, és persze térregény is egyben. Kiderül belőle, hogy Karinthy tud a „*művészi ábrázolás legmélyebb titkáról*”⁷⁷: *játszik* a tér és idő szerepcseréjével, s művészi hatásokat ér el ezzel az eszközzel. Ahogy a *Mennyei riport* című regény tartható Karinthy *Nagy Művének*, úgy az *Így irtok ti is Nagy Mű*: enciklopédikus, minden stílus, minden műfaj gyűjtőhelye, és ugyancsak *Nagy Mű*: az *Utazás a koponyám körül* című regény, amely regény maga a valóság *akar* lenni: a tényeket jegyzi le benne *pontosan* az író.

Az is kiváló és számos érveléssel alátámasztható gondolat, hogy az ígért/tervezett *Nagy Mű másképpen van meg*: Karinthy életműve az.

⁷⁵ „A »Furcsa Hurok« jelenség akkor fordul elő, ha egy hierarchikus rendszer szintjei között felfelé (vagy lefelé) mozogva váratlanul az eredeti szinten találjuk magunkat.” Másképpen: „A Furcsa Hurkok fogalmában a végtelen fogalma rejtőzik, mivel mi más egy hurok, mint egy vég nélküli folyamat véges módon történő ábrázolása.” in: Hofstadter, D. R.: *Gödel, Escher, Bach. Egybefont Gondolatok birodalma. Metaforikus fuga tudatra és gépekre, Lewis Carroll szellemében*. Ford.: Lipovszki Gábor, Typotex Kiadó, Bp. 2000. 10. és 15. o. Karinthy Frigyes *Mennyei riport* című regényében is hasonló átlépéseket, hurkolódásokat találunk.

⁷⁶ Időregényekben a szerző az időbeliséggel bánik szokatlan módon. Az időbeliség-térbeliség kitüntetett szerepe és *szerepcseréje* miatt *is* kapcsolat-láncokat fedezhetünk fel Karinthy *Mennyei riportja*, Ottlik Géza írásai, és Madách *Tragédiája* között.

⁷⁷ Palágyi a *művészi ábrázolás legmélyebb titkának* nevezi azt az eljárást, ahogyan költők, írók hatásosságra törekvésükben az *egymásmellettséget egymásutániségben* szemlélik, illetve az *egymásután valót mint egymás mellett* tüntetik föl. Ld.: Palágyi Menyhért: *A tér és az idő új elmélete*, in: *Athenaeum*, 1901. 636. old. Palágyi e gondolatára példákat keresve találtam elemzendőnek Ottlik Géza *Iskola a határon* című könyvét. Ld: bővebben: Nagy Edit: *Aramló tér és álló idő – gubancokkal*. Bíbor Kiadó, Miskolc 2003.